

PÁPAI KÜLDÖTTBÍRÁSKODÁS AZ ÁRPÁD-KORI
MAGYARORSZÁGON

JELIGE: IUDEX DELEGATUS

I. BEVEZETÉS	3
1.2. <i>A tézis bevezetése, a vizsgált korszak körülhatárolása</i>	3
II. EGYHÁZI BÍRÁSKODÁS AZ ÉRETT KÖZÉPKORBAN, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL MAGYARORSZÁGRA	5
2.1. <i>Az egyházi jogszolgáltatás kialakulása az érett középkor elején, különös tekintettel Magyarországra</i>	5
2.2. <i>A küldöttbíráskodás fogalma, általános jellemzői</i>	8
2.3. <i>Kitekintés más európai országok egyházi bíráskodási rendszerére</i>	10
2.3.1. <i>Anglia,</i>	10
2.3.2. <i>Franciaország;</i>	12
III. PÁPAI KÜLDÖTTBÍRÁSKODÁS MAGYARORSZÁGON	14
3.1. <i>A küldöttbírák előtt zajló perek természete</i>	14
3.2. <i>Oklevelek a kánoni perben</i>	16
3.3. <i>A iudeces delegati feladatai</i>	20
3.4. <i>Subdelegatio</i>	21
3.5. <i>Fellebbezés a küldöttbírói ítéletek ellen</i>	22
3.6. <i>A felhasznált jogforrások</i>	23
IV. KONKLÚZIÓ	25
4.1. <i>Összegzés</i>	25
4.3. <i>Oklevelek</i>	26
SZAKIRODALOM	30

SUMMARIUM: I. BEVEZETÉS: 1.2. *A tézis bevezetése, a vizsgált korszak körülhatárolása*; II. EGYHÁZI BÍRÁSKODÁS AZ ÉRETT KÖZÉPKORBAN, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A MAGYARORSZÁGRA: 2.1. *Az egyházi jogszolgáltatás kialakulása az érett középkor elején*, 2.2. *A küldöttbíráskodás fogalma, általános jellemzői*, 2.3. *Kitekintés más európai országok egyházi bíráskodási rendszerére*, 2.3.1. Anglia, 2.3.2. Franciaország; III. PÁPAI KÜLDÖTTBÍRÁSKODÁS MAGYARORSZÁGON: 3.1. *A küldöttbírák előtt zajló perek természete*, 3.2. *Oklevelek a kánoni perben*, 3.3. *A iudeces delegati feladatai*, 3.4. *Subdelegatio*, 3.5. *A felhasznált jogforrások*, 3.6. *Fellebbezés a küldöttbírói ítéletek ellen*; IV. KONKLÚZIÓ; 4.1 *Összegzés* 4.2. *Pillanatfelvétel a kutatás jelenlegi állásáról*; 4.3. *Oklevelek*;

I. BEVEZETÉS

1.2. *A tézis bevezetése, a vizsgált korszak körülhatárolása*

„Valóban megható látvány: mily fáradhatatlanok a pápák az eléjük terjesztett ügyek lebonyolításában; mily bizalommal keresik fel őket s tárják föl a peres felek legkényesebb dolgaikat; mily körültekintők a vizsgálatra kiszemelt egyének megválasztásában; mily kíméletesek az igazság kinyomozásában; s mily nemesen egyesítik az igazságos bíró szigorát a szerető atya kegyességével! Orvosok ők, kik gyógyítanak, de nem sebeznek; bírák, kik büntetnek, de meg nem semmisítenek.”¹ Mi sem jellemzi jobban a témámat, mint Békefi Reming e szavai, mellyel bevezeti könyvében a pápai küldöttbírák előtti perek okleveles anyagait.

A fenti idézetből világossá válhatott az olvasó előtt, hogy a következőekben a küldöttbírák (*iudex delegatus/iudicis delegati*) intézményét szeretném körüljárni. E nagy témán belül is a megfelelő mélységű tárgyalás kedvéért szükséges a kellő lehatárolás, így földrajzilag a történelmi Magyarországra koncentrálok, időben pedig elsősorban az Árpád-kort vesszem górcső alá. Ezen időszaknak is inkább csak a 12. illetve 13. századára fókuszálok, mivel e korban éli igazán virágkorát a vizsgált jogintézmény.

A tézisem, melyet dolgozatom elején fel szeretnék állítani, illetve melyet majd később bizonyítani is, a következő képen foglalható össze: *Vajon bebizonyosodik-e, hogy az árpád-kori Magyarországon működő pápai küldöttbírák tevékenysége aktívan hozzájárult a 13.*

¹ BÉKEFI R., *A pilisi apátság története 1184-1541.*, Pécs, 1891. 128. o.

század végi, illetve a 14. század eleji területiális alapon szerveződő bírósági rendszer kiépüléséhez és hatékony működéséhez? A dolgozat a kérdés megválaszolása mellett törekszik a vizsgált jogintézmény leírásához, és egyes attribútumainak bemutatásához, a legközvetlenebb forrásokon, magukon az egyes perek anyagain keresztül. Fontosnak tartom a küldött bíráskodással való mélyebb foglalkozást, mivel, mint majd látni fogjuk, az egyház olyan jogintézményéről beszélünk, mely jelentős befolyással bírt a kialakuló jogszolgáltatásra. Mindebből következik tehát, hogy megismerése, összefüggéseinek felvázolása az egyház tradicionális bíráskodási gyakorlatához hoz bennünket közelebb, mely tükrében hatályos joganyagunk is könnyebben érthető.

II. EGYHÁZI BÍRÁSKODÁS AZ ÉRETT KÖZÉPKORBAN, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL MAGYARORSZÁGRA

2.1. Az egyházi jogszolgáltatás kialakulása az érett középkor elején, különös tekintettel Magyarországra

Mielőtt a küldött bíráskodás tárgyalása következne, szükségesnek tartom, hogy röviden, a vonatkozó szakirodalom bemutatásával felvázoljam az érett középkori egyházi bíróságok szerkezeti felépítését és működését. Mindezt azért tartom fontosnak, mivel véleményem szerint a küldött bírók tevékenysége e perjogi háttér nélkül kevésbé válik érthetővé. Továbbá szükséges, hogy a két jelenséget, a pápai küldöttbíráskodást, illetve a püspöki jogszolgáltatást paralel módon lássuk, hol szorosabban, hol pedig lazábban összefüződő viszonyukat érzékeljük.

Az egyes egyházi bíróságok működését a középkorban a területi, egyházmegyei zsinatok és a szokásjog szabályozta. Nagy szerepet játszott, mintegy hajtó ereje volt az egyházmegyei bíróságok 13. században bekövetkezett fejlődésének (professzionálisabb jogszolgáltatói tevékenység, első decretálisok, illetve summák megjelenése), a 11., illetve 12. században kialakuló egyetemi kultúra.² Ugyanakkor a küldött bírói tevékenység is nagy hatást gyakorolt a püspöki, érseki, illetve prímási bíráskodás rendjére.³

Érdemes megjegyezni, hogy alapvető nehézséget jelent rámutatni a territoriális bíráskodás kezdeti elemeire országunkba, melyek a 11. század végére, illetve a 12. század elejére tehetők, mivel ebben a korban e peres eljárások igen jelentős hányada csupán szóbeli volt, írásos emlékünk tehát nincs róluk.⁴ Ugyanakkor tovább árnyalják a képet azok a rendelkezések, melyek Szent István törvényeiben megtalálhatók, és arról rendelkeznek, hogy az egyházi előírások megsértői ellen az eljárás *per disciplina canonum* a püspöki szék elé

² SZUROMI SZ. A., *Az érett középkor egyházi bíráskodása.*, in: SZUROMI SZ. A., *Fejezetek az egyházi jogalkotás történetéből - források és intézmények* -, (Bibliotheca Instituti Postgradualis Iuris Canonici Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nominatae III/15), Szent István Társulat, Budapest, 2011. 151. o.; Vö.: UA. *A középkori egyetemek létrejöttének és az egyetemi oktatás megszületésének sajátosságai.*, in: KÖRMENDY K., *Studentes extra regnum 1183-1543.*, (Bibliotheca Instituti Postgradualis Iuris Canonici Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nominatae III./9) Szent István Társulat, Budapest, 2007. 41-55. o.

³ Vö.: ERDŐ P., *Egyházjog a középkori Magyarországon.*, Osiris Kiadó, Budapest, 2001. 89. o.

⁴ BÓNIS GY., *Az egyházi bíráskodás fejlődése a Mohács előtti Magyarországon.*, in: BÓNIS GY., *Szentszéki regeszták* [szerk. Balogh E.] (Jogtörténeti Tár I/1), Budapest 1997; 624-627. o; Itt említhetjük meg Bónis György után, hogy az első rendes peres, tehát nem küldöttbírók előtt zajló per, melyről okleveles emlékünk fennmaradt, az 1134-ből való, melyben Félix esztergomi érsek egyházi birtokvitába kiadott levele is szerepel.

tartozzanak.⁵ Összefoglalóan tehát megállapíthatjuk, hogy az említett törvénygyűjtemény megadja azon jogi kereteket, melyeken belül a püspök valós bírói tevékenységet folytathatott.⁶ Természetesen ebben a korai időszakban nem beszélhetünk a mai értelemben vett professzionális jogszolgáltatásról a püspöki, illetve érseki székeket illetően, azt azonban elmondhatjuk⁷ a megismert forrásokból levonható saját következtetések nyomán, hogy ez idő tájt a bíraskodást a *püspök, archidiaconusai, illetve vicearchidiaconusai, apátok és prépostok* gyakorolták.⁸ Előfordultak továbbá olyan esetek is, melyekben a világi, illetve egyházi fórum közösen bíraskodott, azonban ez később a dekretálisokkal kialakuló professzionálisabb bíraskodás megszületésével megszűnik.

A bírósági szervezetet a következőképpen írhatjuk le: az egyházmegyei bíróság élén a püspök által kinevezett *officiális* állt.⁹ Ez a hivatal a kezdeti időkben sokszor összekapcsolódhatott a püspöki udvar más tisztségeivel is, mint a német területeken elterjedt dómdékáni tisztséggel. Az itáliai minta szerint az *officiális* legtöbbször püspöki helynök is egyszerre, mely később országunkban is megfigyelhető. Ítéleteit a püspök nevében hozta, így tőle már az egyházmegye előljárójához nem lehetett fellebbezni. Bírói hatalma *potestas ordinaria vicaria*. Helyettesét *commissarius* névvel illették, akik az *officiális* helyett elnökölhettek a bírósági eljárás során. E hivatal fontos ismérve volt a jogban való jártasság (*iurisperitus*), mely eredményeként gyakran nyerték el e hivatalokat *assessorok*, akik jogi műveltséggel rendelkeztek, több esetben egyetemjárta emberek voltak. Mivel csupán tanácsaikkal szolgálták a bírót, jogilag nem a bírói kollégiumhoz soroljuk őket. Amikor a felek voltak rászorulva a jogi segítségre, úgynevezett *procurator* képviselte ügyüket a bírói

⁵ Első törvénykönyv 13. fejezet, Vö.: Uo. 623. o. Ugyanakkor, még később többször fogunk rá hivatkozni, de már 1100-as I. Esztergomi Zsinat kánonjából is lehet arra következtetni, hogy az archidiaconus is rendelkezett bírói apparátussal és bíraskodási joggal.

⁶ Az említettek alátámasztó szövegrészletek első magyar királyunk törvénygyűjteményében megtalálhatók, melyeket maguk a törvénykönyv szerzői is a *Decretales Pseudo-Isidorianae* gyűjteményből vette át, Bónis után megjegyezve, meglehetősen „ügyetlen” módon. Ilyen például: „*ad iustitias faciendas iuxta precepta legis divine*” (I,2). Nagy segítséget nyújt továbbá e kor bírósági szervezetének a feltérképezésében a már említett forrásokban lépten nyomon előkerülő *privilegium fori*-ra történő utalások, melyek már néha önmagukban feltételeznek valamely püspök által biztosított jogorvoslati lehetőséget.; A *Decretales Pseudo-Isidorianae* kánongyűjtemény kritikai közlését lásd itt: <http://www.pseudoisidor.mgh.de/>. (2012-07-24)

⁷ ERDŐ P., *Egyházjog a középkori Magyarországon*., Osiris Kiadó, Budapest, 2001

⁸ Az archidiaconusok bírósági joghatóságát támasztja alá az a kánoni kitétel, mely az I. Esztergomi Zsinat 66. kánonjaként megkívánja, *ut omnes archidiaconi breviar[i]um canonum habeant*.

⁹ SZUROMI SZ. A., *Az érett középkor egyházi bíraskodása*., in: SZUROMI SZ. A., *Fejezetek az egyházi jogalkotás történetéből - források és intézmények*., (Bibliotheca Instituti Postgradualis Iuris Canonici Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nominatae III/15), Szent István Társulat, Budapest, 2011. 152. o.; Részletesebben lásd az *officialis* intézményének kialakulását: BALOGH E., *Bajor*., 43-46. o.; Erdő P., *A középkori officialis bíraskodás intézménye Kelet-Közép-Európában*, in ERDŐ P., *Egyházjog a középkori Magyarországon*., Osiris Kiadó, Budapest, 2001.109-124.

kollégium előtt. Ezen személyek közül a felek választhattak abból a listából, melyet az officiális hagyott jóvá. Ügyviteli joguk igen széles körű volt, szabadon dönthettek, hogy fellebbeznek-e az adott perben, vagy sem. Egy bíróságon legfeljebb 4 procuratort alkalmazhattak. Sok esetben a kellően képzett személyhez híján ezt sem érte el számuk. A bíróságok eljárási menetét az *ordo iudicariusok*, illetve a *formuláskönyvek* rögzítették.

Itt szükséges megemlítenünk az egyházi jogszolgáltatásnak a 13. század közepén Magyarországon lezajló válságát. Az egyes perek, amit azt később látni fogjuk, irreálisan hosszúvá nyúltak, így gyakorlatilag ellehetetlenítették a végrehajtható ítélet meghozatalát. Szintén, mint a krízis egyik eleme, megjelenik az *excommunicatio* büntetésének mind gyakoribb kiszabása, és ennek eredményeképp ezek egyre kevésbé szolgáltak elrettentő példaként.¹⁰ A holtpontonról a magyar származású Jakab legátus¹¹ tevékenysége lendítette túl a magyar kánoni jogszolgáltatás rendszerét, illetve az a kánonjogi kultúra, mely az ő közvetítésében érkezett országunkba.

A 13. század végére pedig már kiépült bírósági apparátussal találkozunk, elsősorban az esztergomi érsek udvar köré csoportosulva, de hasonló bírói apparátus figyelhető meg a veszprémi, illetve egri püspökségeken is. A század vége magas jogi kultúrát tár elénk: szerte az országban az egyes főesperesektől fellebbezett ügyekkel a püspök, illetve az érsek bíróságához fordulnak a peres felek, természetesen procuraikra keresztül a Dekrétumot, illetve más dekretálisokat idézik álláspontjuk megvédése érdekében.

A következőekben látni fogjuk, hogy ezt a szentszéki szisztémát hogyan fogja gazdagítani kánonjogi műveltséggel, illetve eljárásjogi technikákkal a küldött bírói rendszer, melynek eredményeként a fent felvázoltak honosodnak meg országunkban.

¹⁰ BÓNIS, *Regeszták.*: 254; Pannh. I. 154. A pápának fel kell hívni az esztergomi illetve kalocsai érsek figyelmét, hogy tartsák tiszteletbe a pápai megbízottak (*Sede Apostolica [...] iudices*) által hozott ítéleteket.; BÓNIS, *Regeszták.*: 266; Potthast 10048. Fábián vitéz kiközösítésének dacára is még tartják vele a kapcsolatot.; BÓNIS, *Regeszták.*: 338. A felek kiváltsággal rendelkeznek, melynek értelmében a pápai küldöttbírók nem sújthatják őket egyházi büntetéssel.; BÓNIS, *Regeszták.*: 329. Küldöttbíró által létrehozott egység, melyet nem tudtak végrehajtatni.

¹¹ Bővebben: ALMÁSI T., *Egy ciszterci bíboros a pápai világhatalom szolgálatában. Pecorari Jakab magyarországi legációja.* in: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 5 (1993) 1–2. sz. 129–141. o.

2.2. A küldöttbíráskodás fogalma, általános jellemzői

Az előbbi fejezetekben nyomon követhettük, hogy hogyan épült fel az egyházi jogszolgáltatás egészen a kezdetektől, mikor még a püspök maga végezte a bíráskodást, a kifejlett officialátus rendszeréig, ahol képzett személyzet gondoskodott a mind pontosabb igazságszolgáltatásról a hozzájuk fordulók számára. A következőkben bevezetve tanulmányom témáját a küldöttbíráskodás (*iudices delegati*) rendszerét szeretném röviden, általánosságban, európai kitekintéssel bemutatni, melyet majd követ a részletes, perekre bontott hazai vizsgálat.

Mint azt már az előző fejezetekben is láthattuk, a 12. századra megnőtt az egyházi bíróságok előtt folytatott perek száma.¹² Ezekkel párhuzamosan szintén az említett évszázadban megfigyelhető a küldött bírók előtt zajló perek, perceseekmények jelentős megugrása. *A küldött bírák olyan egyes vagy társas, legtöbbször három tagból álló kollégiumot jelentettek,¹³ akiket a pápa vagy más egyházi hatóság rendelt ki, eseti illetve tartós megbízással egy adott ügyben való perceseekmény elvégzésére, illetve ítélethozatalra.* E definíciószerű megfogalmazás után lássuk mit is jelent ez a gyakorlatban:

Feladatukat a szakirodalom elsősorban abban látja, illetve érdemük is abban áll, hogy a 12. században elterjesztették a pápai bíráskodás kultúráját a lehető legszélesebb körben, ezzel hozzájárulva a *ius commune* mind tökéletesebb kialakulásához, egységesítve az egyházi jogszolgáltatást.¹⁴ Ugyanakkor a partikuláris zsinatok mellett, melyek e korban szintén nagy számban fellelhetők, a pápai küldöttbíráskodás hozzájárult a gregoriánus eszmék terjedéséhez is. Itt elsősorban természetesen a prelátusok, legátusok, illetve különböző pápai káplánok által végzett bíráskodást értem, nem pedig a helyileg megbízott, nagyobb előljárók által lefolytatott eljárásokat. Jól példázta a gregoriánus egyházpolitikát, ahogyan az egyes országok jelentősebb egyházi ügyeiket, kivéve azt a lokális előljárók joghatósága alól, a pápa bírói által, a centralizáló és az egyház szuverenitását elősegítő eszmék szellemében ítélték meg.¹⁵

¹² Vö.: SZUROMI Sz. A., *Egyházi Intézménytörténet* (Bibliotheca Instituti Postgradialis Canonici Univeristatis Catholicae de Petro Pázmány nominatae I/5), Budapest, Szent István Társulat, 2003. 143-149. o.

¹³ BALOGH E., *A középkori bajor egyházi bíráskodás* ((Bibliotheca Instituti Postgradialis Canonici Univeristatis Catholicae de Petro Pázmány nominatae III/2), Budapest, Szent István Társulat, 2000. 99. o.

¹⁴ Uo.

¹⁵ Vö.: SZUROMI Sz. A., *Zsinati fegyelem és pápai kapcsolatok Magyarországon*, Vigília 67. évfolyam 2002.

E jogintézmény elterjedésének azonban, a fent említett egyházpolitikai okokon kívül egyéb, sokszor praktikus, gyakorlati jelentőségei voltak. Példának okáért a pápa több ízben is így kerülte el, hogy a hozzá fellebbezett pereket valóban Rómába kelljen lefolytatni, mely mind a költségek tekintetében, mind logisztikailag igen nehezen lett volna megoldható. Közvetlenül Rómába ritkán idéztek személyeket, illetve ha ez megtörtént, az mutatta az ügy fontosságát.¹⁶

A pápa több küldöttbírát is kijelölhetett az adott ügyre, ez esetben bírói kollégiumról beszélhetünk, mely legtöbbször, az okleveles források szerint, három főt jelentett.¹⁷ Ismeretes azonban olyan eset is, ahol csupán egy delegált bíró járt el.

Általános tendencia volt, hogy a sok megbízás elől egyes küldött bírák szabadulni akartak, ilyen esetekben a megbízott tovább delegálhatta az ügyet, ezt *subdelegatio*-nak nevezzük. Erre akkor került sor, amikor egyes perbeli cselekményeket vagy magát az egész pert nem tudta, vagy nem akarta lefolytatni az eredetileg megbízott személy. Ilyen esetek lehettek, amikor egy távoli tanú kihallgatása, vagy egy oklevélbe való betekintés erejéig mást bíztak meg a cselekmény lefolytatásával.¹⁸ Erre reagálva némely pápai megbízás külön említi, hogy az adott ügyet nem szabad tovább delegálni, és az általa kijelölt személy járjon el benne, vagy valamilyen kritériumot fűz a delegált személy kapcsán.

Fontosnak tartom elkülöníteni, az eddig feldolgozásra került okleveles források alapján a küldött bírák *két nagy csoportját*, mely nem is annyira elméleti, mind inkább gyakorlati jellegű, és a jelenség könnyebb megértését szolgálja. Az egyik ilyen csoport, amint az már említésre került, a ténylegesen pápától az országba küldött egyházi személyek, akik az ordo különböző fokozatát birtokolták¹⁹. Ezek legtöbbször pár hónapig vagy akár évekig tartózkodtak Magyarországon, utána visszatértek Rómába vagy további területeken folytatták tevékenységüket. A másik csoport legtöbbször a helyi viszonyokat ismerő nagyobb egyházi előljárók voltak, akiket a pápa hatalmazott fel (*delegare, mandare*) az adott ügy kapcsán.²⁰

¹⁶ A bajor bíráskodásból lásd példának: BALOGH E., *Bajor.*, 100. o., 12. lábjegyzet, magyar példa: 1214. május 5-én kelt pápai megbízás (*Pothast:4918.*), miszerint a pannonhalmi apátság és az esztergomi érsek közti perben, melynek vitás tárgya a salai Sz. Mária kápolnához tartozó falvak decimája volt, ahol a küldöttbíróknak meghagyja, hogy a peres feleket a Szentszékhez idézzék meg.

¹⁷ Sokszor előforduló formula, hogy a kollégium „elnökét” említik csak név szerint, a többi tagot csak a helységnév és az ott betöltött hivatal jelöl. Ez, mint a kutatások során kiderült, igen megnehezíti az egyes személyek beazonosítását. Bővebben kerül majd tárgyalásra „*A megbízás módja*” c. alfejezetben. További érdekes kérdésként merül fel Balogh Elemér nyomán, hogy valójában milyen jogi arculattal bírtak e bírói kollégiumok.

¹⁸ BALOGH E., *Bajor.*, 100. o.

¹⁹ A magyar forrásokból ismeretes Egyed pápai káplán *subdiaconus* személye (pl.: Bónis, *Regeszták*, nr.: 197), ugyanakkor több püspök is ítélkezett Magyarországon a 13. században, aki bíborosi címet viselt. (pl.: Bónis, *Regeszták*, nr.: 220.) A részletes felsorolást lásd a későbbi fejezetekben.

²⁰ Összetételükről, képzettségükről lásd a következő fejezeteket!

A küldött bírák ítélete ellen fellebbezni legtöbbször a pápához lehetett, azonban ismeretesekek olyan esetek, ahol ezt a megbízó okirat egyenesen tiltja. Ennek oka a hosszadalmas ügy mielőbbi, jogerős ítélettel való lezárása.

A szakirodalom továbbá még megemlíti az olyan küldöttbírákat, akik tartós megbízással rendelkeztek. „A rengeteg Rómához intézett folyamodás intézése során szerzett tapasztalat vezetett oda, hogy a 14. századtól kialakult szokás szerint a *Curia* egyházi intézmények jogainak védelmére állandó bírakat: *conservatores et iudices* rendelt.”²¹ Ezek jogi karaktere igen sajátos, mivel legalább annyira mutat képviselői (procurator), mint bírói (iudex) jelleget intézményük. Pontos leírásukra külön tanulmányt lehetne szentelni.

2.3. Kitekintés más európai országok egyházi bíráskodási rendszerére

Mivel dolgozatunk tézise érinti más országokban folyó egyházi jogszolgáltatás rendszerét is, ezért elkerülhetetlen hogy röviden ne térjünk ki ezekre. Célom ebben a fejezetben elsősorban a már meglévő szakirodalom ilyen formájú összegzése. Ezen áttekintés után levonhatjuk a következtetéseket, hogy mely tulajdonságok mutatnak hasonlóságot a magyar mintával. Itt a témánkat érintő *iudices delegati* intézménye mellett figyelemmel kísérjük az egyházi bíráskodás jogkörét, és ahol az lehetséges, tágabban is tárgyaljuk az jogszolgáltatást.

2.3.1. Anglia

Ha az angol területeken folyó egyházi bíráskodást vizsgáljuk, szembetűnő vonás, hogy itt léptek fel elsőként világi bíróságok a klérus által folytatott bíráskodással szemben. Hódító Vilmos volt az az uralkodó, aki bevezette a laikusok feletti bíráskodást az említett országban. Az egyházi jogszolgáltatás Rómával való kapcsolata sem volt olyan zökkenőmentes, mint hazánkban ebben az időszakban. Akadályoztatott a pápasággal való kapcsolattartás, és a királyi tisztségviselőket nem lehetett engedély nélkül *excommunicatio* alá vetni.²² A szentszékek kompetenciája, illetve működésük a 12. századra rövid ideig konszolidálódott,

²¹ Uo.

²² Vö.: „7. No one who holds of the king in chief or any of the officials of his demesne is to be excommunicated or his lands placed under interdict unless the lord king, if he be in the land, or his justiciar, if he be outside the kingdom, first gives his consent, that he may do for him what is right: yet so that what pertains to the royal court be concluded there, and what looks to the church court be sent thither to be concluded there.” *Constitutions of Clarendon*, <http://www.constitution.org/eng/consclar.htm> (2011-09-01)

ekkor nem maradt el számottevően a francia vagy akár az itáliai területeken megfigyelhető illetékességi kör mellett.

Fordulópontot jelentett az eddigi helyzetben az 1164-es Clarendoni udvari gyűlés, ahol is a király szándéka az volt, hogy határozatokkal csökkentse, illetve visszaszorítsa az egyházi bíráskodást országában.²³ A határozat betartására az angol klérus hierarcháinak esküt kellett tenni. Ezt a kikényszerített esküt azonban később II. Sándor pápa (1061-1073) érvénytelennek nyilvánította. A szentatya, miután kilátásba helyezte egész Anglia interdictum alá vonását, a király kénytelen volt meghátrálni, és visszavonta a szentszékekre nézve sérelmes rendelkezéseket. Ezzel elgördült az akadály a római székhez való fellebbezés elől. Ekkortájt igen széles kompetenciáról beszélhetünk, mely magában foglalja a keresztény hit bárminemű megsértésével, az eskü ellen elkövetett vétkekkel, a házassági vagyonnal, adományokkal, az egyházi vagyonnal, a végrendeletekkel és azok végrehajtásával kapcsolatos ügyeket.

A konszolidációs időszak után a 13. században ismét összetűzésbe kerül egyház és állam a szentszéki bíráskodás kapcsán (is). A tized- illetve kegyúri pereket előszeretettel vonták királyi fennhatóság alá, világi bíróságok elé. Ez a gyakorlat Magyarországon nem mondható jellemzőnek. A szigetlakó papság jogai, illetve kiváltságai (*privilegium fori*) többször kerültek megsértésre. Ezek elleni tiltakozásról olvashatunk bőségesen a kor helyi zsinataiban. Az uralkodó azt a kiváltságot, miszerint a király eldönthette, hogy egy adott ügy egyházi vagy világi joghatóság alá tartozik-e, előszeretettel fenntartotta magának. Ezt szolgálta a királyi felsőbíróság által kiadott *writ of prohibition* nevezetű irat, melyek kiállítása esetén az adott ügyet nem lehetett egyházi fórum előtt tárgyalni. A pusztán egyházi kérdést érintő jogviták²⁴ illetékessége általában kevésbé vagy egyáltalán nem volt vita tárgya, azonban annál fontosabb volt a kérdés, hogy a kegyúri perek, melyek valamely földtulajdonról szóltak, hova is tartozzanak. Hatásköri ütközés esetén a királyi bírák döntöttek az ügyben eljáró bíróságról, s csak akkor került elfogadásra az egyházi fórum, ha az ellenérdekű felek ebben megegyeztek.²⁵

Összegezve láthatjuk, hogy Angliában a komoly világi ellenállás miatt nem bontakozott ki az a világi jog számára is termékeny kánonjogi kultúra, mely a kontinens többi részén bekövetkezett.

²³ „8. As to appeals which may arise, they should pass from the archdeacon to the bishop, and from the bishop to the archbishop. And if the archbishop fail in furnishing justice, the matter should come to the lord king at the last, that at his command the litigation be concluded in the archbishop's court; and so because it should not pass further without the lord king's consent.” *Uo.*

²⁴ Egyházi birtokperek melyeknek nem volt kegyúri vonatkozása, házassági ügyek, végrendeletekkel kapcsolatos ügyek, házasságon kívül született gyermekek törvényesítése. Ez utóbbi, főként öröklésjogi vetülete miatt, komoly kritikát eredményezett a világi fórumoktól.

²⁵ Vö.: BALOGH E., *Bajor*. 77-80. o.;

2.3.2. Franciaország

Az angol mintához hasonlóan, itt sem volt zökkenőmentes a két bírói fórum, az egyházi és a világi bíróságok működését folytonos kompetencia ütközés jellemezte a vizsgált időszak folyamán. Mindössze két számottevő különbséget érdemes megjegyezni a már említett angol viszonyokhoz képest. Egyrészt itt a világi fórum, mint az egyházi jogszolgáltatás rivális, csak később lépett fel, másrészt pedig ebből a küzdelemből a király gyakorlatilag kívül maradt a központi hatalom kiépítésének lassúsága miatt.

1204-ben az ország világi előkelői, II. Fülöp Ágost király (1180-1223) támogatásával nyilvánosságra hozták *Capitula de interceptionibus clericorum adversus iurisdictionem domini Regis* címen rendelkezésüket, melyben rögzítették az egyházi bíráskodás hatáskörét. A dokumentum alapján nem tartoztak az egyház joghatósága alá a hűbérjogot érintő kérdések az özvegyek pereiben, melyeket, mint láthattuk a bajor egyházi bíráskodásban, *persona miserabiles* címen illetnek, és mely perektől a német ajkú államvezetés szabadulni akart, itt kimondottan állami fennhatóság alá vonták, és biztosították számukra a királyhoz való fordulás lehetőségét. III. Ince pápa (1198-1216), mint azt láthattuk már az angol példánál is, szintén reagált a király által kiadott oklevélre, és tájékoztatta a francia világi főurakat, hogy az egyház a tisztán világi természetű hűbérjogi perekben nem kíván ítélni, kivéve ha ezt a *ius commune*, a meghatározott jogi szokások, illetve a kiváltságok nem engedik meg. A bűnök megítélésének a jogát értelemszerűen fenntartotta magának az egyház. A *privilegium fori* jogát is támadás érte annyiban, hogy klerikus laikus elleni birtokvitájában, ha eredetileg nem a klerikusé volt a földterület, akkor a világi fórum volt illetékes. Az egyház büntetőjoga is csorbát szenvedett azzal, hogy csökkentették a kiközösítésre okot adó esetek körét. Hozzátenném azonban, hogy e csökkentés nem mellőz minden alapot és érvet, mivel ez idő tájt az egyház jogszolgáltatás közben különös előszeretettel fordult ehhez a hatékonynak nevezhető büntetési tételhez, mint a kiközösítés.

A IV. Lateráni Zsinat (1215) csupán általánosságban rögzítette a két bírói fórum jogkörét, miszerint a klerikusok az egyház szabadságára hivatkozva nem terjeszthetik ki joghatóságukat világi ügyekre, azonban az egyházi fórum elé tartozó ügyek köre még így is meglehetősen tág maradt.²⁶ Ezt a homályos megfogalmazást kihasználva a francia nemesség a

²⁶ *Conc. Lateranense IV.*, can. 48. Cum speciali sit prohibitionis provisum ne quis in aliquem excommunicationis sententiam nisi competenti commonitione praemissa promulgare praesumat volentes etiam providere ne forte commonitus frustratoriae recusationis vel appellationis obtentu monentis declinare possit examen statuimus quod

13. század elején, a király támogatásával azt követelte, hogy a laikusok egymás közti birtokügyeit már nem a szentszékek, hanem a laikus, világi bíróságok tárgyalják. Indokolták ezt azzal, hogy ezekben a perekben már nem beszélhetünk az egyház klasszikus jogcímeinek (házasság, eskü, etc) egyikéről sem. Habár lokális szinten nem csökkent a század végéig az egyház bíróságainak akadályoztatása, IX. (Szent) Lajos király (1226-1270) idején az egyháznak sikerült megőrizni viszonylagos széleskörű joghatóságát.²⁷

Később a francia királyok fenntartották maguknak a jogot, hogy eleinte a kirótt kiközösítésekkel, majd később minden más egyházi ítélettel szemben fellebbezni lehetett hozzájuk. Továbbá az egyházi bíróságokon tapasztalt vagy csupán vélt sérelmek miatt (*abusu iudicium ecclesiasticorum*) is fellebbezni lehetett az uralkodóhoz. Ezek a rendelkezések, és majd a 14. században a francia parlament által elfogadott *Pragmatica Sanctio de Bourges* (1438), mely a királyi legfelsőbb bíróságot illetékesnek mondta ki az egyházi ügyekben, és megtiltotta a pápához való folyamodást, mind azt eredményezték, hogy a késő középkorra drasztikusan visszaszorult az egyházi bíráskodás az országban. Szép Fülöp (1285-1314) kettős politikájával – miközben drasztikusan szembehelyezkedett VIII. Bonifác pápával (1294-1303), addig maga mögött tudva a francia klérus jelentős hányadát, azokat egyházi kiváltságokkal igyekezett maga mellett is tartani – visszaszorította országában az egyházi bíróságok működését.²⁸ A szentszékek mellé királyi prokurátorokat (*procurator regis*) nevezett ki, akik felügyelték annak működését, továbbá megtiltotta, hogy ezen bíróságok birtokvitákban ítéelkezzenek, a tilalmat pedig szigorú büntetéssel szankcionálta. A királyt ilyen irányú törekvéseiben a nemesség mellett támogatta a római jogban járatos világi jurista réteg is.²⁹

si allegaverit se iudicem habere suspectum coram eodem causam iustae suspicionis assignet. Et ipse cum adversario vel si forte adversarium non habeat cum iudice arbitros communiter eligat aut si forte communiter convenire non possunt eligant absque malitia ipse unum et ille alium qui de suspicionis causa cognoscant. Et si nequiverint in unam concordare sententiam advocent tertium ut quod duo ex ipsis decreverint robur obtineat firmitatis. Sciant quoque se ad id fideliter exequendum ex iniuncto a nobis in virtute obedientiae sub attestazione divini iudicii districto praecepto teneri. Causa vero suspicionis legitima coram ipsis infra competentem terminum non probata sua iurisdictione iudex utatur. At ipsa probata legitime de recusatoris assensu personae idoneae committat negotium recusatus vel ad superiorem transmittat ut in eo ipse procedat secundum quod fuerit procedendum.

http://ldysinger.stjohnsem.edu/@magist/1215_Lateran4_ec12/03_lat4_c23-52.htm

(2012. 07. 24.)

²⁷ A szentszékek kizárólagos hatáskörébe tartoztak 13. század során a következő ügyek: *causae spiritualis*, illetve a házassági és végrendelkezéssel kapcsolatos ügyek. A kegyúri és tizedperek szintén egyházi fórumra tartoztak, akár csak a keresztes hadjáratokban résztvevők pereit. A házassági vagyoni joggal kapcsolatos ügyek bármely fórumon indíthatók voltak. Sok esetben járt el az egyházi bíróság *prorogatio* esetében, illetve olyan perekben, mely nagy jogi felkészültséget igényelt, továbbá nagy előnyt jelentett e fórumnak a már kiépített fellebbezési lehetőségei. A költségtérítési kötelezettséget is ilyen bíróságok előtt folyták.

²⁸ Vö.: ADRIÁNYI G., *Az egyháztörténet kézikönyve.*, Szent István Társulat, Budapest, 237-238. o.

²⁹ BALOGH E., *Bajor*. 80-85. o.;

Mint láthattuk, Franciaországban is hasonló presszió alatt álltak a szentszékek, mint a már vizsgált angol térségben. Ebből a nagyfokú világi ellenállásból következik a pápai küldöttbíráskodás csekély befolyása.

III. PÁPAI KÜLDÖTTBÍRÁSKODÁS MAGYARORSZÁGON

3.1. A küldöttbírák előtt zajló perek természete

Amennyiben az érett középkorban egy per küldött bírák előtt zajlott, és nem az illetékes előjáró előtt, legyen az püspök, vagy akár archidiakónus, azt jelezte, hogy valamiért megkülönböztetett fontossággal bír, vagy pedig arra enged következtetni, hogy nem rendelkezett akkora tekintéllyel az ilyen territoriális jellegű bírósági szervezet, hogy lefolytassa az eljárást. Áttekintve a magyar területeken zajló ilyen jellegű ítélkezést, azt mondhatjuk, hogy három fő típusa van az eseteknek, melyek kivizsgálásra és a döntéshozatalra bírákat delegált a pápa: *tizedperek*³⁰, *püspökválasztással illetve letétellel kapcsolatos esetek*³¹, illetve harmadik nagy csoportként *az egyes kolostorok kiváltságainak megsértése és azok zaklatása*³².

A küldöttbíráskodás körülbelül hetven százalékát a különböző tizedjog iránt indított perek tették ki a korszakban. Ez igen jelentős mennyiség, ezért érdemes tüzetesebben megvizsgálni. Az ilyen esetek legtöbbször azért kerültek magasabb jogszolgáltatási szintre, mert nem volt olyan lokális auktoritás, mely eredménnyel tudott volna bíraskodni, és a meghozott ítéletet végre tudta volna hajtatni.³³ Érdemes lenne górcső alá venni az egyes tizedjogi igényeket, illetve magát a decima történeti eredetét, illetve annak különböző formáit, azonban ezzel már eltérnénk tárgyunktól.³⁴ Legtöbb esetben egyes falvak, illetve vidékek

³⁰ Ezeket legtöbbször „decima” néven említik az oklevelek szövegei. pl.: BÓNIS, *Regeszták.*: nr. 84;101;104;109;114;118;234;304;

³¹ U.o.:315;

³² „aggravans et molestans” U.o.:143;256; 277;

³³ Mint azt egyes perekben láthatjuk, főleg a tizedperek nagy részében, hiába hoztak ítéletet a pápai küldött bírák, akiket a róma püspöke a helyi viszonyokat ismerő egyházi előjárókból nevezett ki, ítéleteik nem bírtak kellő súllyal. Ezt bizonyítja a számos fellebbezés, illetve a további bírák delegálása. Egyes pereket úgy oldottak meg, hogy Rómából érkező legátus hozta meg a végrehajtható döntést. (lásd: pannonhalmi apátság contra veszprémi püspök) Ismeretesek olyan oklevelek, amelyekben bizonyos pénzbüntetést rónak ki az egyezés, illetve az előző ítélet felrúgójára. BÓNIS, *Regeszták.*:241. Tipikus példa továbbá az lehúzódo peres eljárásra, hasztalan bírói ítéletekre: Mons. Vesp.: XLVIII.

³⁴ Lásd a témáról bővebben: *Pannh.* I. 144-146. o.

tizedeinek jogáról folyó viták voltak ezek.³⁵ Sok tizedper magától értetődő módon határrendezési kérdésekkel is összefüggött.³⁶

A perek másik jelentős része a püspökök megválasztásával, illetve elmozdításaikkal volt kapcsolatos. Ezekben a perekben félként szerepelhettek világi személyek, illetve (lásd a már elemzett első küldöttbírói pert) egyházi személyek, testületek (káptalanok). Egyes esetekben a káptalan döntését támadták meg, más esetben a jogtalanul elmozdított püspököket vette pártfogásába ily módon a pápa. Mint látható, ezekben a felsőbb hierarchikus eljárók állapotbeli pereiről van szó, egyértelmű a bírói úton történő pápai közbeavatkozás.

Harmadik fő vonalát ezeknek az ügyeknek az egyes kiváltságokkal rendelkező kolostorok, szerzetesrendek peres esetei jelentették.³⁷ Az esetek többségében itt is megfigyelhető, hogy a helyi hierarchia volt az, aki ezeket korlátozta; akár egyházjogi, akár egyes esetekben fegyveres úton.³⁸ Ugyanakkor nem csupán a klérus, illetve a püspökök köréből kerültek ki olyan személyek, akik valamiért zaklatni merészték az egyes kolostorokat, hanem a világi uralkodók közt is bőven akadtak ilyen elkövetők.³⁹

E három elkülönítés természetesen nem taxatív felsorolás, és a vizsgált korból sok más típusú perről is van tudomásunk, melyek nem illeszthetők bele e három kategória egyikébe sem, számuk azonban nem oly jelentős, hogy külön kategóriát alkotnának. A büntetőperek száma, melyeket valamilyen súlyos dilectum napvilágra kerülése után kezdeményezett a pápa, kevés a perek összességéhez képest. Ugyanakkor ez idő tájt nem húzódott éles határvonal az egyszerű peres eljárás és a büntető perek közt, tehát nem alkalmazhatjuk a mai letisztult

³⁵ Ilyen tipikus esetek voltak, amikor sokszor több tíz évig húzódód tizedjog vitákat folytattak a pápai bírák előtt, melyben a pannonthalmi bencés apátság illetve a somogyi papság, somogyvári apátság, székesfehérvári káptalan, veszprémi püspök és akár az esztergomi érsek is al-, illetve felperesek voltak. (Urius pannonthalmi főapát területrendező törekvéseiről lásd máshol.) A somogyi tizedjog is ilyen sok vitát szülő kérdés volt. A tizedet Szent István király adományozta 997 környékén a rendnek, miért azok Koppány, somogyi ispán elleni csatában kísérték a királyt, illetve abban győzedelmeskedtek. A tized a somogyi ispánság minden dolgára kiterjedt, birtokra, földre, vetésre, szőlőre, borra, vámra. U.o.

³⁶ BÓNIS, *Regeszták*.:161;

³⁷ Itt szükséges megemlíteni Urius /Uriás, Uros/ pannonthalmi főapátot (1207-1242/1243), aki hosszantartó regnálása alatt, visszaszerezte, illetve kiszélesítette a pannonthalmi Szent Benedek Rend joghatóságát a környező területek felett. Az ő által indított perek jelentős részét képezik a vizsgált okleveles hagyománynak. Továbbá igen nagy szerepe van abban, hogy egyáltalán ma tudomásunk van ezen eljárásokról, mivel korát megelőzve felismerte az írásbeliség kardinális szerepét, a királlyal, illetve a pápákkal átíratva a különböző adományleveleket, minden jogi és birtokügyet oklevélbe foglaltatott.

³⁸ Ilyen tipikus eset történt 1222-ben, amelyről egy pápai levél tudósít ugyanazon év június 21.-ei keltezéssel.³⁸ A kolozsmonostori apátság, mint királyi alapítású szerzetesrend, közvetlenül az esztergomi érsek joghatósága alá tartozott. Ezt nem tudta elviselni sem Adorján (1189-1203) sem pedig utóda Vilmos (1204-1221) aki mint erdélyi püspök elfogatta az apátot két szerzetesével együtt, a királyi kiváltságlevelet a Szamosba dobatta, a pápai kiváltságlevelet elégette.³⁸ Erre a súlyos esetre reagálva delegált bíróságot a pápa az ügy kivizsgálására, mely bírói kollégium mindhárom tagja pontosan beazonosítható: elnökei valószínűleg *Tamás egri püspök* (1217-1224), *Brietius váci püspök* (1221-1238) és *Sándor váradai püspök* (1219-1230). Mint a példa alapján is látható, e perek esetében is sokszor pápai kiváltságokat sértettek az elkövetők, így egyértelmű a pápa ilyen módú közbeavatkozása.

³⁹ BÓNIS, *Regeszták*.:251;511;

perjogi fogalmakat a korra. Lehetett tehát, hogy egy peres eljárás végén büntetést szabtak ki a vétkesnek vélt félre. Mindazonáltal a fenti felsorolás jól bemutatja, hogy melyek voltak azok az esetek, amelyek vagy a peres felek vagy a per tárgya miatt kiemelkedő jelentőséggel bírtak, és így egészen a pápai fórum elé jutottak.

3.2. Oklevelek a kánoni perben

Elkerülhetetlen hogy ne szóljunk azokról az oklevelekről, amelyekkel az adott személyek a megbízást kapták, illetve azon darabokról melyek a iudex delegatus ítéletét őrizték meg az utókor számára, mivel ezek legalább olyan beszédeseek, mint a bennük szereplő adatok. A kutatás során az egyes diplomatikai emlékek képezték azokat az elemeket, melyekből egy per vagy persorozat összeáll, így találkozhatunk esetekkel, melyekről csupán egy oklevél számol be, de akár olyannal is, mellyel tucatnyi forrás foglalkozik.⁴⁰

Az írásbeliség a 12-13. századra hazánk bírósági gyakorlatában is lassan kezd gyökeret verni.⁴¹ Továbbá érdemes megjegyezni, hogy az egyház joga, a kánonjog mindenek előtt élő jog, így a saját környezeti kontextusában kell szemlélni eme okleveleket. Így nem elégséges pusztán a formai adatok leírása, az abban található elvek feltüntetése, hanem szükség van arra, hogy olyan tágabb intézménytörténeti keretbe illesszük bele, amely magyarázattal szolgál az olvasó számára, értelmezi, és egyben kivetíti azt az egyház végső célja irányába.⁴² Már a IV. Lateráni Zsinat (1215) határozatai előírják, hogy minden fontosabb bíróság előtt zajló peres cselekményt írásba kell foglalni.⁴³

⁴⁰ Lásd a pannonthalmi apátság és a veszprémi püspökség, illetve a székesfehérvári káptalan hosszúra nyúlt ügyét a 13 században.

⁴¹ Mi sem mutatja jobban, mint amikor is a három magyar küldöttbírói per anyagával Rómába tartó bencés szerzetest út közben megtámadják, és elveszik tőle az iratokat, így a Szentszék kénytelen ismét lefolytatni a vizsgálatot mind a három per esetében. Ebből arra merék következtetni, hogy nem készült másolat az egyes perekben hozott döntésekről még a 13. század közepén. BÓNIS, *Regeszták*, nr.: 294.

⁴² Vö.: SZUROMI SZ. A., *Az egyházi források feldolgozásának szempontjai.*, in: Kánonjog 2006., 7. évf. 62.o.

⁴³ *Conc. Lateranense IV.*, can. 38. Quoniam contra falsam assertionem iniqui iudicis innocens litigator quandoque non potest veram negationem probare cum negantis factum per rerum naturam nulla sit directa probatio ne falsitas veritati praeiudicet aut iniquitas praeualeat aequitati statuimus ut tam in ordinario iudicio quam extraordinario iudex semper adhibeat aut publicam si potest habere personam aut duos viros idoneos qui fideliter universa iudicii acta conscribant videlicet citationes dilationes recusationes et exceptiones petitiones et responsiones interrogationes confessiones testium depositiones instrumentorum productiones interlocutiones appellationes renunciationes conclusiones et caetera quae occurrunt competenti ordine conscribenda designando loca tempora et personas et omnia sic conscripta partibus tribuantur ita quod originalia penes scriptores remaneant ut si super processu iudicis fuerit suborta contentio per haec possit veritas declarari. Hoc adhibito moderamine quatenus sic honestis et discretis deferatur iudicibus quod per improvidos et iniquos innocentum iustitia non laedatur. [□] Iudex autem qui constitutionem istam neglexerit observare si propter eius negligentiam

Mindenekelőtt a pápai megbízó levelekről szükséges szólnunk. Amint a küldöttbírák előtt zajló perek mennyiségéből következtetni lehet, igen nagyszámú ilyen oklevéllel is kell számolnunk. Ezek többsége a rendi, illetve káptalani irattárakban történő őrzése miatt eredetiben is fennmaradt, azonban egy részük elveszett, vagy csupán protokolum formájába maradt ránk.⁴⁴ Kiemelkedő és élen járó a pannonhalmi bencés apátság, melynek levéltárában sok megőrzésre került, majd a kutatók számára publikálásra is az Erdélyi László által szerkesztett „*A Pannonhalmi Szent-Benedek-Rend története*” című monográfiásorozatban. A fenti intézményen kívül még említésre méltó az oklevelek megőrzésének szempontjából az esztergomi, illetve veszprémi érseki levéltár is.

A diplomatika diszciplínájának klasszikus felosztását követve először az oklevelek külső, majd pedig belső ismertetőjeleit tárgyaljuk. Előbbit viszonylag szűkebben tesszük, mivel nincs mód a dokumentumok eredetijének tanulmányozásához, míg a belső tartalmat könnyen megismerhetjük az egyes egyházmegyék, káptalanok, szerzetesrendek regesztá, illetve oklevél gyűjteményéből. A vizsgált kor okleveleire jellemző módon ezek a pápai udvarban készültek, ahol pergamenre íródtak.⁴⁵ Legtöbbje *charta non transversa* típusú, a rajtuk lévő szövegtől függően különböző nagyságúak. Az oklevelek kiadásánál az egyes kötet szerkesztői általában feltüntetik, ha tartozik vagy tartozott pecsét az oklevélhez. A pápai oklevelek többségén *függő ólom pecsét* található. Ez azonban a pergamenből való kiszakadás miatt sokszor elveszett. Ennek megakadályozása miatt vált általánossá a szokás, hogy az oklevél alsó részét egy ujjnyi vastagságban az írás felé felhajtják, ezt *reclinatio*-nak hívták.⁴⁶

A belső ismertetőjelek alapján a következőket állapíthatjuk meg. Az egyes diplomatikai példányokban jól elkülöníthető a hármas fő elrendezés, mely *protocollumra*, *contextusra*, illetve *eschatocollumra* bomlik. A bevezetés (*intitulatio*) szinte kivétel nélkül azonos, csupán az egyes nevek változnak. A kuriális stílus alapján elsőként a pápa megnevezése szerepel a már klasszikussá vált, Nagy Szent Gergely (590-604) által bevezetett

aliquid difficultatis emergerit per superiorem iudicem animadversione debita castigetur nec pro ipsius praesumatur processu nisi quatenus in causa legitimis constiterit documentis. http://ldysinger.stjohnsem.edu/@magist/1215_Lateran4_ec12/03_lat4_c23-52.htm; vö.: SZUROMI SZ. A., *Az érett középkor egyházi bíraskodása.*, in: SZUROMI SZ. A., *Fejezetek az egyházi jogalkotás történetéből - források és intézmények* -, (Bibliotheca Instituti Postgradualis Iuris Canonici Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nominatae III/15), Szent István Társulat, Budapest, 2011. 153. o.

⁴⁴ Álljon itt csupán a teljesség igénye nélkül egy-egy példa: BÓNIS, *Regeszták*, nr.: 58., mely a veszprémi káptalan levéltárában, 92., mely a pannonhalmi apátság levéltárában,

⁴⁵ Vö.: SOLYMOSI L., *Oklevéltan.*, 157. o., in: (szerk.) BERTÉNYI I., *A történelem segédtudományai.*, Osiris Kiadó, Budapest, 2001. A pergamenre csupán a 11. század elején kezd áttérni a pápai udvar. Ezen okleveles gyakorlat előtt a pápai diplomatika egyes példányait papyrusra írták. Az áttérés azzal magyarázható, hogy a 11. századra az arab hódítások miatt beszűntették az egyiptomi papyrus gyártást, a Sziciliában gyártottak pedig sem mennyiségükben, sem pedig minőségükben nem feleltek meg a pápai udvar elvárásainak. FEJÉRPATAKY L.-ÁLDÁSY A., *Pápai oklevelek.*, (A magyar történettudomány kézikönyve II/4.), Budapest, 1926. 6. o.

⁴⁶ Vö.: Uo. 15.; 1. számú kép;

formula, *servus servorum Dei* fordulattal⁴⁷, majd ezt követi a küldött bírák megnevezése. Megszokott köszöntési forma volt ezekben a „*salutam et apostolicam benedictionem*”. Általában a bírák neve előtt a *venerabilis frater* vagy a *venerabilibus fratribus* szerepel a számnak megfelelően. Az egyes bírókat, aki a legtöbb esetben háromtagú kollégiumot alkottak, nem mindig nevezi meg az írnok név szerint, általában csak a püspököket és az attól magasabb hierarchikus beosztásban lévő személyeket volt szokás név szerint említeni. Ők az első helyen szerepeltek, és őket követte a bíróság többi tagjának megnevezése hivataluk megjelölése alapján. Az egyes esetekben a teljes név szerepel, míg más esetben a név rövidítve kezdőbetűként, míg megint más esetben az előbbi két példánál is megtalálható egyházi titulust nevezik csak meg.⁴⁸ Nagyítóval keresendő az olyan oklevél, ahol kanonoki testület egy tagja, egy szerzetesház perjele, alperjele vagy akár apátja név szerint kerül megnevezésre. Mindezekből arra lehet következtetni, hogy a megbízásokat egyes esetekben nem is személyi alapon kapták az auditorok, hanem pusztán a betöltött hivatal alapján feltételezte a Szentszék a kánoni jog legalább felületes ismeretét vagy akár az abban való jártasságot. Ezek a feltételezések azonban sokszor tévesek voltak. Ezt támasztják alá azon ügyek, melyben az egyes eljáró bíró, valóban egy *in iure peritus*, számára tovább delegálja az ügyet, illetve azon esetek köre, ahol a hiányos felkészültség vagy az ügyben való pontatlan eljárás miatt *ab limina* dobják vissza az esetet az újabb vizsgálat lefolytatása céljából. Tehát a bírói kollégium után következnek a perben érdekelt felek, az al-, illetve felperes megnevezése a már alkalmazott formula szerint.⁴⁹

Az oklevél fő része tartalmazza röviden a tényállás ismertetését, a sokszor igen bonyolult és komplikált eseteket itt nem ismertetik részletesen, csupán a személye vagy tárgya miatt megkülönböztetett fontosságú eseteknél. Itt sokszor találkozunk tipikusan ugyanúgy megjelölt delictumokkal, ilyenek példának okáért: „*in rebus aliis iniuriantus eidem*”⁵⁰; „*homines eius indebitis exactionibus aggravantes*”⁵¹

Az ügy rövid ismertetése után következik általában a pápa konkrét utasítása az eljárásra, melyet legtöbbször e formulával vezet be, illetve zár le: „*veritatem iquirant*”.⁵² Az

⁴⁷ Apró részlet, de megjegyzésre mégis érdemes: a pápa titulását nem a *pontifex* szóval, hanem a püspök latin megfelelőjével, az *episcopus* szerepeltetik.

⁴⁸ Pl.: Boleslao Variadensi episcopi; B. Variadensi episcopi, Variadensi episcopus. A hiányzó nevek esetében, amikor az illető személy püspök, könnyedén azonosítható a *Series Episcoporum Ecclesiae Catholicae*, vagy az adott egyházmegye sematizmusa alapján.

⁴⁹ Arról hogy a felek megnevezése még a bevezetés vagy már a *contextus* részéhez tartozik-e, sok esetben nem egyértelműen elkülöníthető, kontorverzia tárgyát képezheti.

⁵⁰ BÓNIS, *Regeszták*, nr.: 234.

⁵¹ BÓNIS, *Regeszták*, nr.: 276.

⁵² BÓNIS, *Regeszták*, nr.: 122.

oklevél lezárása előtt általában fél mondatban rendelkeznek a fellebbezés módjáról, annak lehetőségéről. Az eschatocollumban szerepel végezetül a dátum, illetve a keletkezés helye. Az aktuális pápa pontifikátusának éve alapján, a legtöbb esetben hónap, napig lebontva szerepel a dátumozás.

A küldöttbírói perek során előforduló másik oklevél típus az *ítéletlevél*, melyben a bírói kollégium meghozta döntését a számukra delegált ügyben. Ezen ítéletlevelekről (*arbitrium*) is elmondható, hogy általában pergamenre íródtak, illetve a rajtuk lévő textushoz mérten *charta non transversa* alakúak. A különböző oklevelek, keletkezésük idejétől, illetve helyétől függően a kurzivitás különböző formát mutatják.⁵³ Egyes betűk (m, p, g, b) szárai az írás sora alá, illetve fölé nyúlnak, emellett megfigyelhető az egyes kezdőbetűk díszes kiemelése, megvastagítással és nagyobb betűmérettel. Mivel annyi hiteleshelyen káptalannál keletkeztek ezek, ahány helyen per folyt, ebből következően nagyon sokszínű és változatos az a kép, amely általuk élénk tárul. Messze nem mutatnak olyan egységes formát, mint a pápai oklevelek.

Az ítéletlevél *protocollum* részében szerepeltek a bírói kollégium egyes tagjainak megnevezései a már látott módon, legtöbbször hivataluk megnevezésével együtt. A pápai legátusok esetében az „*Electus Apostolice Sedis Legatus*”⁵⁴ is szerepelni szokott, ezzel is igazolva az adott személy bírói hatáskörét és tekintélyét. Itt szokott még helyet kapni a peres felek megnevezése, illetve azon alapvető rövid adatok sora, melyek alapján beazonosíthatóvá válnak az egyes ügyek. Ezen alap információk megnevezése után általában valamilyen istenes, illetve szentháromságos formulával vezetik be az oklevél tárgyi részét, ez sok esetben a kezdő sorban is megtalálható már.⁵⁵ A bírói ítéletlevél fő részében történik meg az eset rövid, egyes esetekben hosszabb leírása, majd az ezek függvényében hozott bírói ítélet ismertetése. Lezárásképpen néhány oklevélben bizonyos büntetéseket (kiközösítés, illetve pénzbüntetést) határoznak meg az ott szereplő rendelkezések megsértőivel szemben. A dátumozás a már ismert formulával történik, megadva az évet, hónapot, (esetlegesen napot) majd pedig az aktuális pápa regnálásának idejét.

Mindezen adatokból látható, hogy az ilyen küldöttbírói megbízásokat tartalmazó oklevelek szervesen beleilleszkednek a kor diplomatikai gyakorlatába. Megkülönböztetésük

⁵³ Példának lásd a 3. számú minta oklevelet.

⁵⁴ WENZEL GY., Árpád-kori új okmánytár, Pápa, 2002.

http://jmvk.compunet.hu/szoveg/szoveg_uj.php?db=okmany1&oldal_eleje=191 (2011. szeptember 27.)

⁵⁵ A már említett 3. számú példa magyar fordításában ez így szerepel: *Segéljen ebben minket az Atyával, a Fiú és az áldásárasztó Szentlélek!* Uo. Egyes oklevelekben ezután magát a perlekedés, illetve a per meglétét bibliai képek során (pl: *a konkoly és a búza*) visszavezeti a Sátán ármánykodására, melynek legfőbb célja, hogy viszályt szítsa az emberek közt.

más, a korban kiadott oklevelektől (*privilegium levelek*, etc.) csupán tartalmi adottságaik vizsgálatával lehetséges.⁵⁶ Mindazonáltal mégis olyan gazdag forrásanyagát képzik a témának, hogy ezzel a rájuk való közvetlen hivatkozás megkerülhetetlenné válik egy tudományos munka során.

3.3. *A iudeces delegati feladatai*

Ha a küldöttbíráskodás intézményével szeretnénk foglalkozni, szükséges, hogy a per tárgyán és a bírák személyén kívül *feladataikat* is részletesebben tárgyaljuk. Mivel az ezzel kapcsolatos szakirodalom igen csekély, ezért az okleveles forrásokból próbálom meríteni megfigyeléseim.

Alapvetően bíráskodási jogkörrel rendelkeztek ezek a küldöttbírók. Ez azonban a 13. században, mint látni fogjuk, kibővül a bíró ítélet meghozatalához szükséges egyéb más feladatokkal is. Szerepük hasonló volt a mai értelemben vett *ügyhallgató* fogalmához. Az ő feladatuk volt sok esetben a tanúk kihallgatása is.⁵⁷ Egyes perek megbízásai tartalmazzak más feladatot is: példának okáért az ügy bírának bizonyos oklevelekbe is bele kell tekinteni, azokat össze kell másikkal hasonlítani. Egyes esetekben csupán az ügy felderítésére, tanúk kihallgatására kaptak felhatalmazást, és az általuk előkészített per anyaga alapján folyt Rómában a tárgyalás. Ezek az esetek általában kiemelt és megkülönböztetett fontossággal bírtak, és legtöbbször egyes püspökök büntető ügyei voltak.⁵⁸ Ugyanakkor több oklevél beszámol a bírók azon feladatáról, hogy amennyiben ez lehetséges, egységet hozzanak létre a felek közt, azonban, hogy ez mit takar, nem fejtik ki, mai szóhasználatul élve *peren kívüli egyezségnek* hívhatjuk.⁵⁹ Amennyiben ez előbbi nem jár sikerrel, teszik hozzá a pápák, úgy a feleket a szentszék elé kell idézni.⁶⁰ Ugyanakkor látható egy bizonyos tendencia, hogy a tömérdek Rómához való fordulást csökkentsék, sokszor inkább delegált helyi bíróságot jelöl ki a pápa az ő nevében való döntéshozatalra, elkerülve ezzel a nehézkes utazás és a komoly

⁵⁶ Vö.: (ed.) TAKÁCS I., *Mons Sacer 996-1996 Pannonhalma 1000 éve*. I., Pannonhalma, 1996. 471-480. o.

⁵⁷ Példaként lásd: Pannh. I. 37. Ezt legtöbbször az *audiatis coniugtivusos* kifejezéssel hozzák az oklevelek. (Mons. Vesp.: XXIX.)

⁵⁸ BÓNIS, *Regeszták*, nr.: 122.; továbbá lásd 9. lábjegyzetet.

⁵⁹ Mons. Vesp.: XXIX. „*partium processerit voluntate*” Vö.: CIC 1446. can. 2. §.

⁶⁰ Ilyen eset volt a pannonhalma contra fehervéri örkanonok ügye, mely a források alapján már 5 éve zajlott, a különböző fellebbezések és halasztások miatt, mely igen nagy költséget rótt a felekre. Ezt megelégtelve a pápa újabb bíróságot állít fel, azonban az oklevél említi, hogy amennyiben ez sem képes végrehajtható ítélet hozatalára, úgy *coram nobis sententiam recepture*.

anyagiakat melyet egy esetlegesen Rómába zajló ügy jelentene. Egyes vitás esetekben a pápa bírót nem csupán ítélethozatalra hatalmazta fel, hanem egyházi büntetések kiszabására is.⁶¹

Habár nem tartozik szorosan a bíráskodás körébe, szükséges megemlíteni, hogy ismerünk olyan adott ügyre történő kinevezéseket, ahol nem a bíráskodás, hanem valami más cél volt rendelve. Így például valamely elmozdított személy visszahelyezése eredeti hivatalába⁶², befolyás gyakorlása.⁶³ Az ilyen eseteket természetesen nem sorolhatjuk a témánk számára releváns ügyek közé. Ugyanakkor az egész képhez szükséges látnunk e tényeket is, mivel nem valószínű, hogy eme felhatalmazásokat a korban ilyen élesen elkülönítették volna egymástól (bírói és nem bírói felhatalmazás), mint ahogy a modern kori visszatekintés teszi.

3.4. Subdelegatio

Mint láthattuk, igen széles feladatkörrel rendelkezett egy-egy pápai megbízott a per során. Így válik érhetővé a subdelegatio fogalma, mely azt jelentette, hogy a megbízást további alsóbb szinten elhelyezkedő klerikusra delegálhatta az, akit eredetileg megbíztak. A messze lakó tanúk kihallgatása, illetve bizonyos nehezen hozzáférhető oklevelekbe való betekintés erejéig tovább adhatták a megbízásukat. A subdelegatio másik főbb oka a már említett mellett az, hogy nem volt veszélytelen az egyes esetekben való eljárás. A tatárjárás ideje alatt meg is torpantak hazánkban ezek a perek, mivel sokat lehetetlen volt folytatni, illetve egyes bírót meg is öltek.⁶⁴ Ismerünk továbbá olyan írott emléket is, mely külön engedi az ügy továbbdelegálását, pontosabban, hogy az eljáró személy az egyes tanúk kihallgatását „megbízható magyarországi emberekre bizza”.⁶⁵ Ezzel a jogintézménnyel –

⁶¹ Pannh. I. 77. „vos comitem ipsum ad restitutionem eandem per censuram ecclesiasticam”

⁶² Mons. Vesp.: LXV.

⁶³ Mons. Vesp.: LVI. Ilyen eset volt 1220-ban, amikor delegált kollégiuma által gyakorolt nyomást II. András királyra a pápa, hogy az özvegy Konstancia királynét kártalanítsa.

⁶⁴ Vö.: BALOGH E., *Bajor.*, 99-100. o.; Érdekes magyar példa az eljárás és az akkori utazások veszélyességére: 1244-ből két oklevél is említi (Pannh II. 3;4.), azt a pannonhalmi bencés szerzetest, akit Rómába küldtek a pannonhalmi apátság Tord egyházát, illetve Abda szigetét érintő ügyeinek iratával út közben kirabolták, és az egyes perek iratait elvették tőle. A perekben szereplő bírót pedig már a tatárok előbb megölték. „[...] iudices fuerint a Tattaris interfecti”. U.o.; Erről az állapotról tanúskodik az az oklevél is, melyben IX. Gergely pápa (1227-1241) 1241-ben azt a kiváltságot adja a fehérvári prépostságnak, hogy amíg „Tartari pro parte Ungariam occuparint”, addig ő ne legyen perbe fogható.

⁶⁵ THEINER. I. 290. Ugyan ebben a perben, mely a pécsi püspök büntetőpere, illetve részben dilectumának alanya a somogyvári apát, nem ez az első alkalom amikor az okleveles forrás külön említi a subdelegálás fogalmát, illetve a személyt, aki az ügyet megkapta. A 383-as perceselemnét tanúsító pápai levélben arra figyelmeztet IV. Kelemen pápa (1265-1268), hogy az ügyben eljáró pécsi kanonoknak a megfelelő javadalom adassék meg, „de

melyet, mint láthattuk, előszeretettel alkalmaztak – csökkenthették a perek költségeit. Összegezve kijelenthetjük, hogy amíg küldöttbírák előtt perek folytak, addig paralel módon jelen volt ezek subdelegálása is.⁶⁶

3.5. Fellebbezés a küldöttbírói ítéletek ellen

A fellebbezés lehetősége minden jogrendszer olyan alapvető intézménye, mely jogorvoslati lehetőséget biztosít a sérelmet ért feleknek. Ez ugyan így megfigyelhető az általam vizsgált időszakban is. Itt érzem szükségesnek tárgyalni a csak részben a fellebbezést érintő, mégis vele rokon magatartást, amikor egy adott ügyre kinevezett bíró ellen a felek vagy más érdekelt személyek kifogást emelnek, és az adott ügyben való eljárását magakadályozzák.⁶⁷

Fontos elsőként megjegyezni, hogy a küldöttbíró igen komplex hivatalának kialakulásában is nagy szerepet játszott a fellebbezés, mivel a pápaság bölcs egyházkormányzati politikával sokszor így kívánta elkerülni Róma elárasztását az egyes katolikus országok bizonyos ügyeivel. Természetesen a fellebbezésnek és az adott döntés elleni felfolyamodásnak nem a mai letisztult és fokokra bontott rendszerét kell magunk elé képzelni, hanem az adott bíró döntése ellen egyszerűen a pápához történő fellebbezést. Mint azt már jeleztem az előző bekezdésben, kifogást többször már az ügyben való delegatio után

bonae episcopalibus Quinqueecclesiensibus faciatis”. Erre az intézkedésre már csak azért is szükség volt, tudjuk meg a krónikástól, mivel Jób püspök (1254-1279), méltatlanul elődei nagyságához, akadályozva az ellene folyó vizsgálatokat, lefoglalta az említett kanonok javadalmait. A püspököt igen kemény vádakkal illették, melyek nem kisebbek voltak, mint a paráznaság, házasságtörés, simónia, hamis eskü, illetve a vérfertőzés. A szakirodalom azért tartja megalapozottnak e dilectumokat, mivel nem egy tekintélyes és megbízható férfi ajkáról hangzottak el a vádak, és mellyel mi magunk is teljes mértékben azonosulni tudunk. A per további részében a delegált bíróság három tagja subdelegatioval folytatta le a vizsgálatot (372.) A jelentésüket megküldték a római Szentszékeknek. Ez utóbbi nem késlekedett megidézni a vádlót, Fülöp esztergomi érseket (1262-1272) és a vádlott Jób pécsi püspököt, akik küldötteik útján meg is jelentek Rómában. Ügyhallgatónak az időközben megválasztott IV. Kelemen pápa (1265-1268) az ostiai bíboros püspököt, Henric Bartholomei de Sausa-t (1263-1276) bízta meg. Az ügy bonyolultága vagy az esetleges pontatlan előzetes kivizsgálás eredményeként azonban új vizsgálatot kellett kezdeményezni. (Ezt utóbbi hozzáttétel csupán egyéni vélemény). Ezt Enoch ferences rendi szerzetes, pápai káplán, illetve penitenciárius végezte. A vizsgálat megtörténtéről azonban már nincsenek adatok. Mivel Jób püspök az ügy után is még hosszú évekig a pécsi egyházmegye élén maradt, jó okunk van feltételezni, hogy látva a komoly pápai beavatkozást, felhagyott addigi életével, megtérítve adósságait, megtért.

⁶⁶BÓNIS GY., *Egyházjog és egyházi bíráskodás az Árpád-kori Magyarországon*, in *Vigilia* 36 (1971) 525;

⁶⁷Ilyen kifogás merül fel a BÓNIS, *Regeszták*, nr.: 104.-ben, mely esetben a kiközösítés alá eső Róbert veszprémi püspök (1209-1226) előtt, aki egyébként érvényes és hiteles pápai küldöttbírói megbízatását igazoló oklevéllel rendelkezik, Merániai János esztergomi érsek (1205–1223) nem hajlandó megjelenni, így a pápa, engedve az egyébként jogos főpapi ellenvetésnek, Péter győri püspököt (1205-1217) és bírói kollégiumát nevezi ki az ügyben való eljárásra.

emeletek a bíró ellen. Ezt a pápa vagy elfogadta és ez esetben új személyt állított a régi helyére, vagy figyelmen kívül hagyta.

A nagyszámú delegált bírói perben megfigyelhető, hogy perenként történik egyes esetekben a fellebbezés módjának meghatározása. Több esetben megtiltják, a már előbb említett ok miatt, a pápához történő fellebbezést. Ezt általában a megbízó oklevél végén volt szokás jelölni.

Természetesen, akár csak a hatályos jogrendünkben⁶⁸, úgy a középkorban, sőt az egyházi jogfejlődés bármely szakában, a pápa hozta ítélet ellen jogilag releváns fellebbezést vagy felfolyamodást nem lehetett benyújtani. Ugyanakkor pont ez az a motívum, ami azt mutatja, hogy a küldöttbírák nem a pápa nevében hozták meg ítéletüket, hisz az ő döntéseiket sokszor figyelmen kívül hagyták vagy esetenként nem tartották be.

3.6. A felhasznált jogforrások

Egy kánoni peres eljárást alapvetően meghatároz az a forrásanyag, törvénygyűjtemény, amely tartalmazza az alkalmazandó kánonokat. Amennyiben a küldöttbírói pereknél szeretnénk ezt megnézni, komoly problémába ütközünk. Az oklevelek, illetve zsinati források igen szűkszavúan beszélnek a használt törvénygyűjteményekről, feltéve persze, ha megemlítik őket.⁶⁹ Így azokra a csekély utalásokat kell figyelembe venni, melyek említik bizonyos kánongyűjteményeket. Mindezekhez segítségképpen támaszkodunk a kor zsinati szövegeire, melyekből ki lehet mutatni a különböző gyűjteményi behatásokat, végül pedig tudva az egyes törvénygyűjtemények keletkezési dátumát, viszonylag tág hibahatárral, de megjelölhetünk lehetséges decretalisokat, illetve predecretalista szövegeket.

Mindenekelőtt, az egyik első hely, mely megemlíti eme forrásokat, az 1100-ra datált⁷⁰ I. Esztergomi Zsinat 66. kánonja, mely leszögezi, hogy minden főesperesnek kánonjogi kézikönyvvel kell rendelkeznie.⁷¹ Amennyiben tehát az ilyen alsóbb szintű bírósági szervezetnek már kellett rendelkeznie törvénykönyvvel, annyiban elmondhatjuk, hogy ezeket nagy valószínűséggel ismerniük kellett a pápai küldöttbíráknak is. A másik hasonló feljegyzést, mely 1298-ból, tehát jóval az előbbi után említi a bíraskodás során használt

⁶⁸ CIC 333. kan. 3. §. „Contra sententiam vel decretum Romani Pontificis non datur appellatio neque recursus.”

⁶⁹ Vö.: SZUROMI SZ. A., *Zsinati fegyelem és pápai kapcsolatok Magyarországon*, in: Vigília, Vigilai 67. évfolyam 2002. július

⁷⁰ Vö.: JÁNOSI M.: Az első ún. esztergomi zsinati határozatok keletkezési problémái. *Acta Universitatis Szegediensis. Sectio Historica* 83 (1986) 23–30.

⁷¹ I. Esztergomi Zsinat 66. kánon.: „Ut omnes archidiaconi breviarium canonum habeant.”

könyveket: *a perben a kánonjog tudományban tanult és jártas (docti et periti) bölcs férfiak, a periratok beható tanulmányozása után, könyveiket forgatva hozták meg ítéletüket.*⁷²

Elsősorban támaszkodva a kánongyűjtemények magyarországi befolyását tárgyaló szakirodalomra⁷³, megállapíthatjuk, hogy a 13. század magyar zsinati szövegei (pl.: esztergomi zsinatok, elsősorban a *Decretum Burchardi Wormatiensis* (1008-1012) gyűjtemény) gyakorolt jelentős befolyást a 8. századi *Collectio Dionysio-Hadriana*, illetve a 9. század közepén keletkezett, felében hamis anyagot tartalmazó *Decretales Pseudo-Isidorianae* mellett.⁷⁴ Mivel azonban ezek a források ismertek lehettek a magyar klerikusi jogalkotásban résztvevők előtt, ezért igen nagy valószínűséggel szintén használhatták ezeket a jogszolgáltatásban tevékenykedő küldöttbírák is. A valódi kérdés azonban, melyre sajnos a források csekély száma nem enged válaszolni az, hogy az 1140-ben megjelenő, és a kánonjogot gyökeresen átalakító *Decretum Gratiani*-t már ismerhették-e a 13. században itt tevékenykedő küldöttbírák.⁷⁵

⁷² BÓNIS GY., *Egyházjog és egyházi bírászkodás az Árpád-kori Magyarországon*, in *Vigilia* 36 (1971) 526 o.

⁷³ SZUROMI SZ. A., *Esztergomi zsinatok és kánonjogi gyűjtemények a XII. századi Magyarországon*, http://www.jak.ppke.hu/hir/ias/200612sz/2006_1-2_2acta19.pdf (2011. szept. 23.)

⁷⁴ ERDŐ P., *Codici medievali di diritto canonico in Ungheria*, in: SZUROMI SZ. A., *Medieval canon law collections and european ius commune*, (Bibliotheca Instituti Postgradualis Iuris Canonici Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nominatae III./8) Szent István Társulat, Budapest, 2006. 11-32. o.

⁷⁵ A fentiek szem előtt tartásával, mint kevésbé megalapozott álláspontként, ha tetszik hipotézisként, ki merem jelenteni, hogy véleményem szerint ismerhette már Gratianus mester *Decretum*-át a jogszolgáltatást végző jogtudó réteg. Alapozom ezt arra a tényre, hogy a 12. században elterjedőben lévő egyetemi oktatás és a megnövekvő legációk eljuttathatták országunkba a nyugati kánonjog eme legújabb, a kor jogrendszerét átfőrmáló művet vagy annak szellemiségét. Véleményem támassza alá: SZUROMI SZ. A., *Az első három esztergomi zsinat és a magyarországi egyházfegyelem a 12. században*, in: SZUROMI SZ. A., *Tanulmányok a magyarországi egyházjog középkori történetéből*, (Bibliotheca Instituti Postgradualis Iuris Canonici Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nominatae III./3.), Szent István Társulat, Budapest, 2002.87-88. o.; BÓNIS GY., *Egyházjog és egyházi bírászkodás az Árpád-kori Magyarországon*, in *Vigilia* 36 (1971) 526 o.

IV. KONKLÚZIÓ

4.1. Összegzés

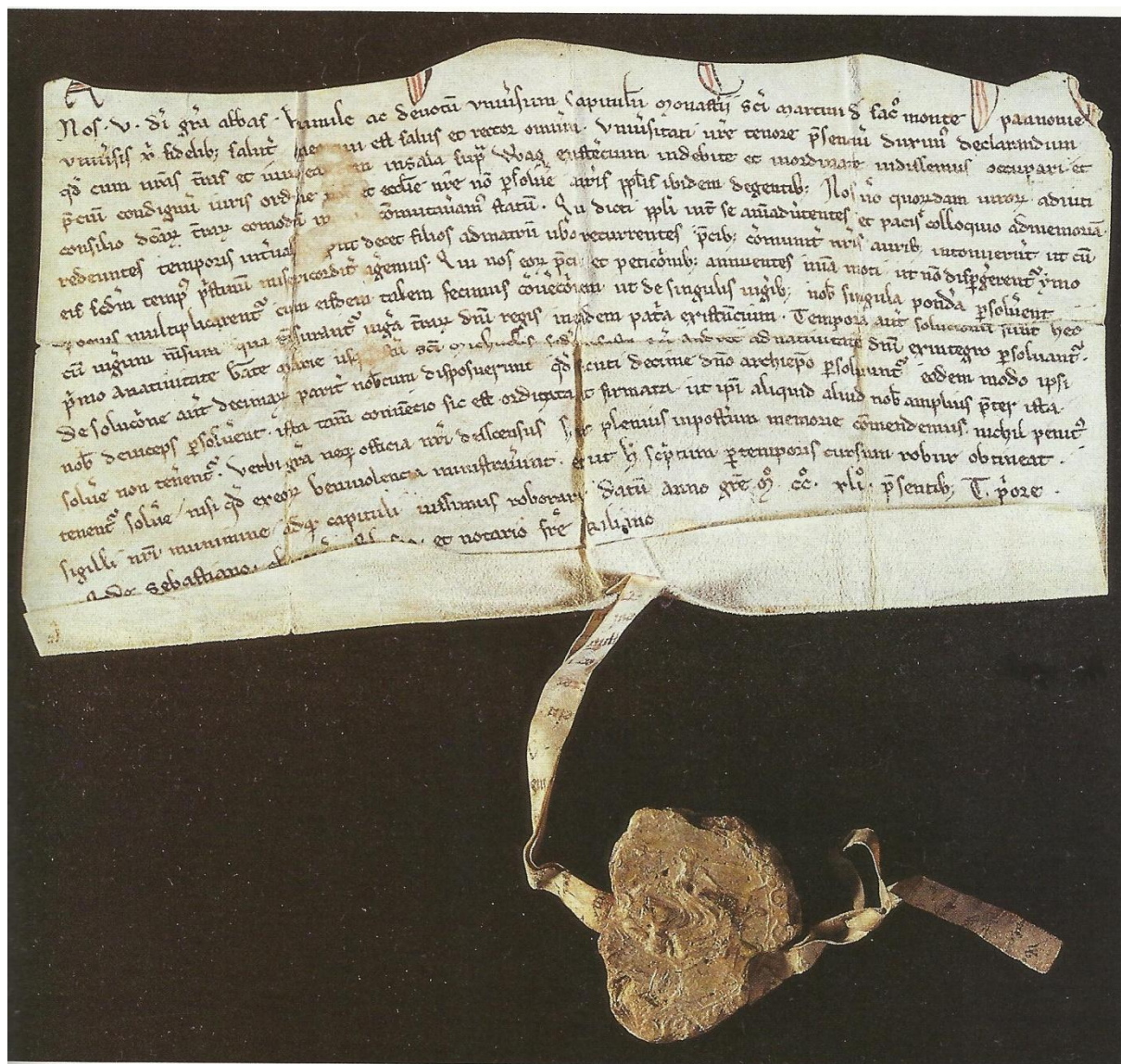
Miután áttekintettük a küldöttbírói tevékenységet országunkban az érett középkor 12., illetve 13. századában, levonhatjuk a megfelelő konklúziót, válaszolva a dolgozat elején feltett kérdésre.

Ki kell jelenteni, hogy a pápai küldöttbíráskodás a vizsgált időszakban mindenképpen szorosan összekapcsolódott személyi szinten a helyi, territoriális jellegű szentszékek munkájával, mivel az egyes esetekben olyan embereket bíztak meg ilyen feladatok ellátásával, akik egyébként is a jogban jártasnak számítottak, és maguk alkották a helyi hierarchiát. Mindebből következik, hogy mind a hazánkból kijelölt küldöttbírók, mind pedig a legátusként országunkban hosszabb-rövidebb időt eltöltő klerikusok aktívan hozzájárultak a kor kánonjogi műveltségének elterjesztéséhez, a dekretálsí gyűjtemények behozatalához, illetve a még korábban lezajló gregoriánus reform meggyökerezéséhez. Ugyanakkor azt is le kell szögezni, hogy semmiképpen sem felelne meg a valóságnak, ha pusztán a *iudex delegatus*-i tevékenységből szeretnénk levezetni a hazai officiális szentszékek kialakulását, hiszen ezek a 13. században paralel módon egymás mellett léteztek⁷⁶, és majd csak az Anjou-kor lesz az, amikor is a szentszéki küldöttbíráskodást a pápaság meggyengülése, a belpolitikai viszonyok megerősödése és a kiépült bírásági rendszer először visszaszorítja, majd pedig feleslegessé teszi.

⁷⁶ Vö.: BÓNIS GY., *Középkori jogunk elemei. Római jog, kánonjog, szokásjog.*, Budapest, 1972. 61-62. o.

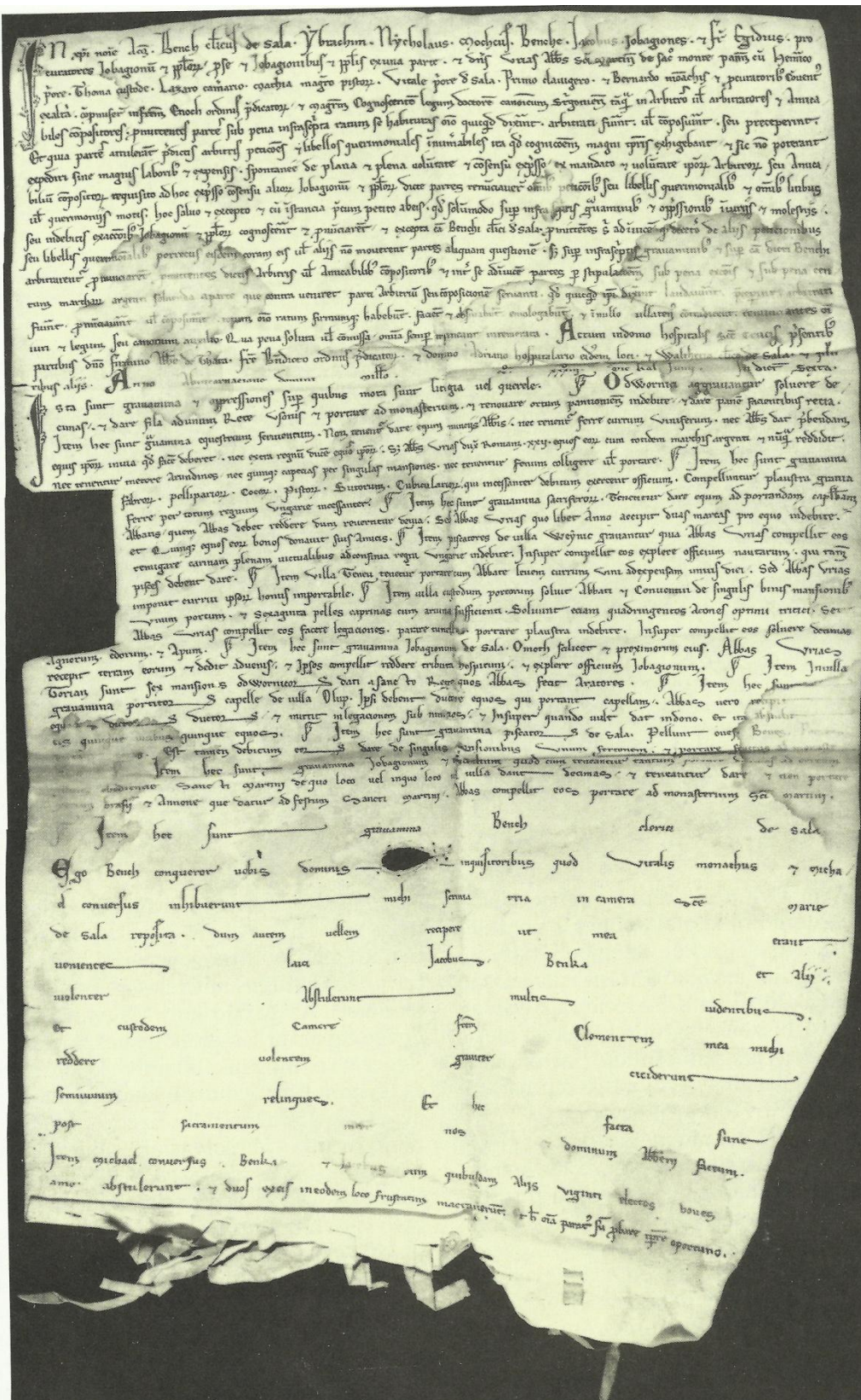
4.3. Oklevelek

E rövid alfejezetben, egy két képpel, illetve példával szeretném illusztrálni azokat az okleveleket, melyekre alapozva elkészülhetett ez a munka. Teszem ezt mindazért, hogy így talán jobban megelevenedik az olvasók előtt a 3.2. oklevéltani fejezetben leírtak, és közelebb érezhetik magukhoz az itt tárgyalt kort. Eme felsorolás csupán egy szerény válogatás eredménye, mely elsősorban az egyes oklevéltani motívumokra igyekszik egy-egy példát hozni.

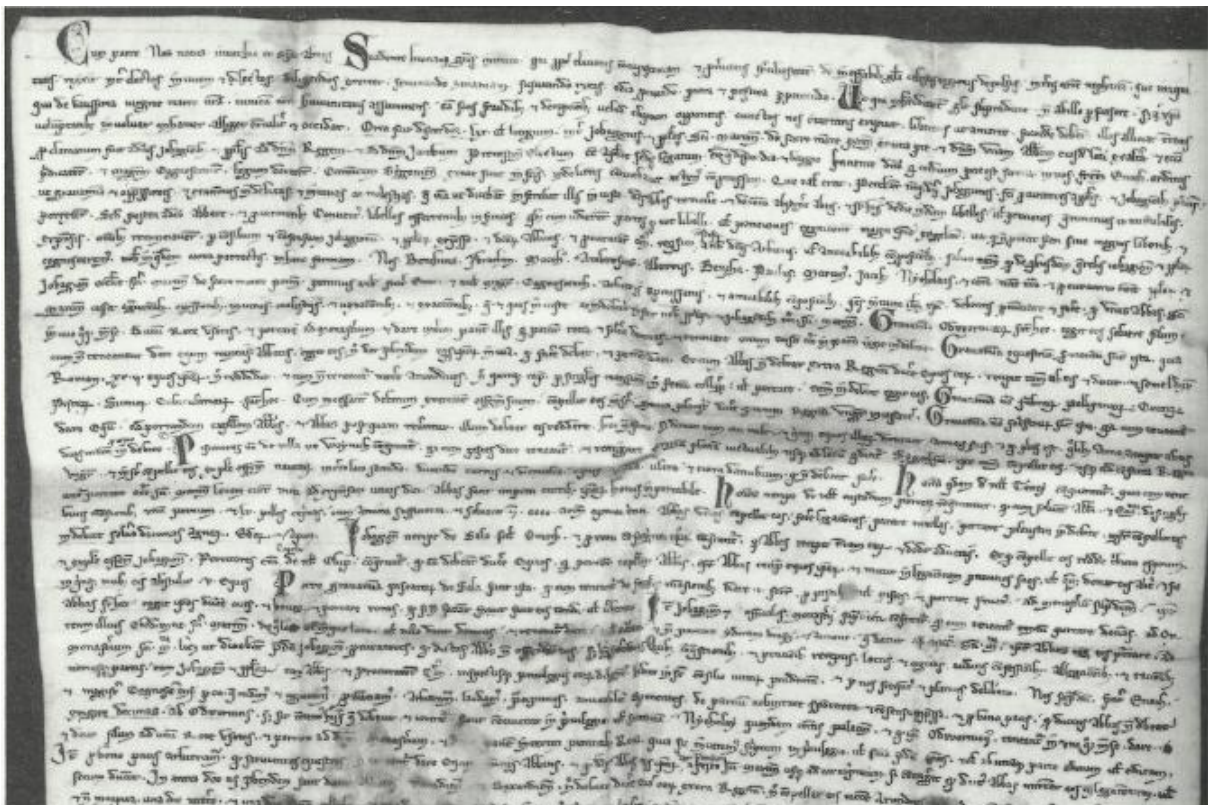
1. Uros apát és konventjének szerződése Sala-földi népekkel, 1241. (Capsa 37. H.)⁷⁷

⁷⁷ (ed.) TAKÁCS IMRE., *Mons Sacer 996-1996 Pannonhalma 1000 éve. I.*, Pannonhalma, 1996. 476. o.

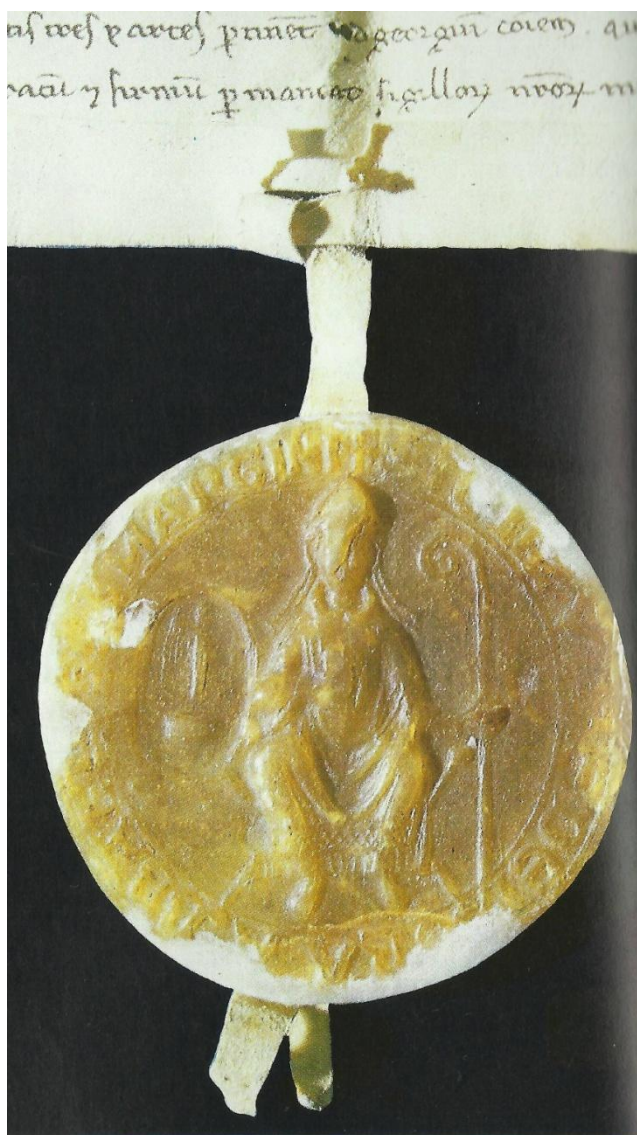
2. A pannonhalmi apát és népei Enoch domonkos szerzetest és Cognoscens jogtudó mestert elfogadják bírál és sérelmeiket rögzítik. (Capsa 28. G.)⁷⁸

⁷⁸ Uo. 517 o.

3. Enoch domonkos szerzetes és Cognoscens jogtudó mester, küldöttbírók ítéletlevele a pannonhalmi apátság és népei közötti kompromisszumról. 1233.; BÓNIS, *Regesztár.*: 227.⁷⁹

⁷⁹ Uo. 518. o.

4. Urius (1207-1242)
pannonhalmi főpát pecsétje

80

⁸⁰ Uo. 506. o.

FORRÁSOK ÉS FELHASZNÁLT IRODALOM:

I. Forráskiadványok:

- BÓNIS GY., *Szentszéki regeszták* [szerk. Balogh E.] (Jogtörténeti Tár I/1), Budapest 1997;
- (szerk.) ERDÉLYI L.- SÖRÖS P., *A pannonthalmi Szent-Benedek-rend története*. I-XII/B. (Pannh.)
- (szerk.) FRAKNÓI V. – LUKCSICS J., *Monumenta Romana episcopatus Vesprimiensis*. I-IV.
- GEORGIUS FEJÉR: *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. I-XI., Budapest, 1829-1844.
- ifj. KUBÍNYI F., *Árpádkori oklevelek 1095-1301.*, Pest, 1867.
- KNAUZ F., *Monumenta ecclesiae Strigoniensis 1079-1349*. Esztergom, 1874-1924. (Mons. Strig.)
- POTTHAST A., *Regesta pontificum Romanorum inde ab a. post Christum natum MCXCVIII ad a. MCCCIV.*, I-II. Berolini 1874-1875. (Potthast)
- THEINER A., *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia.*, I-II. Romae 1859-1863. (Theiner)
- WENZEL G., *Árpádkori új okmánytár*. I-XII. Pest, 1860 – Budapest 1874. (Wenzel)
- WENZEL GY., *Árpád-kori új okmánytár*, Pápa, 2002.
- ZIMMERMANN F. – WERNER K. – GÜNDISCH G., *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen.*, I-V. Hermannstadt-Bukarest, 1892-1975. (Z.-W.)

II. Felhasznált irodalom:

- ALMÁSI T., *Egy ciszterci bíboros a pápai világhatalom szolgálatában. Pecorari Jakab magyarországi legációja.* in: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 5 (1993) 1–2. sz. 129–141. o.
- BALCSI L., *A római katolikus egyház története Magyarországon., I-II.* Szent István Társulat, Budapest, 1888.
- BALOGH E., *De iurisperitorum consilio.*, <http://jesz.ajk.elte.hu/balogh30.html> (2011. szept. 24.)
- BALOGH E., *Egyházi bíraskodás a középkori Erdélyben.*, Iustum Aequum Salutare VI. 2010/1. 57–64. o.
- BALOGH E., *Középkori bajor egyházi bíraskodás.*, Szent István Társulat, Budapest, 2000.
- BÉKEFI R., *A czikádori apátság története.*, Pécssett, 1894.
- BÉKEFI R., *A pilisi apátság története.*, Pécssett, 1891.
- BÓNIS GY., *A jogtudó értelmiség a mohács előtti Magyarországon.*, Akadémia Kiadó, Budapest, 1971.
- BÓNIS GY., *Az egyházi bíraskodás fejlődése a Mohács előtti Magyarországon.*, in: BÓNIS GY., *Szentszéki regeszták* [szerk. Balogh E.] (Jogtörténeti Tár I/1), Budapest 1997; 621-659.
- BÓNIS GY., *Egyházjog és egyházi bíraskodás az Árpád-kori Magyarországon*, in *Vigilia* 36 (1971) 520-526 o.
- BÓNIS GY., *Középkori jogunk elemei. Római jog, kánonjog, szokásjog.*, Budapest, 1972.
- ERDŐ P., *Az egyházjog forrásai.*, (*Bibliotheca Instituti Postgradualis Iuris Canonici Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nominatae*), Szent István Társulat, Budapest, 1998.
- ERDŐ P., *Codici medievali di diritto canonico in Ungheria.*, in: SZUROMI SZ. A., *Medieval canon law collections and european ius commune.*, (*Bibliotheca Instituti Postgradualis Iuris Canonici Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nominatae III./8*) Szent István Társulat, Budapest, 2006. 11-32. o.
- ERDŐ P., *Egyházjog a középkori Magyarországon.*, Osiris Kiadó, Budapest, 2001.
- FEJÉRPATAKY L.-ÁLDÁSY A., *Pápai oklevelek.*, (A magyar történettudomány kézikönyve II/4.), Budapest, 1926.

- FRAKNÓI V., *Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a Római Szent-Székkal.*, Budapest, 1901. (FRAKNÓI V., *Magyarország.*)
- HALLER J., *Pappstum und Kirchenreform, Vier Kapitel zur Geschichte des ausgehenden Mittelalters.*, Weidmannsche Buchhandlung, Berlin, 1903.
- JÁNOSI M.: *Az első ún. esztergomi zsinati határozatok keletkezési problémái.* Acta Universitatis Szegediensis. Sectio Historica 83, 1986.
- KARÁCSONYI J., *Magyarország egyháztörténete.*, Könyvértékesítő Vállalat, Budapest, 1985.
- KISS G., *A középkori magyar egyházszervezet kialakulása.*, Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 2009/1–4 105-116. o.
- KOLLÁNYI F., *Esztergomi kanonokok 1100-1900.*, Esztergom, 1900.
- KOLLER, J., *Historia episcopatus Quinqueecclesiarum.*, I-V. Quinqueecclesiae, 1782.
- KÖRMENDY K., *Studentes extra regnum 1183-1543.*, (Bibliotheca Instituti Postgradualis Iuris Canonici Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nominatae III./9), Szent István Társulat, Budapest, 2007.
- (szerk.) LEDERER E., *Szöveggyűjtemény Magyarország történetének tanulmányozásához. I. rész 1000-tól 1526-ig.* Budapest, 1964.
http://t3.osb.hu/static/leveltar/ford1_134.htm (2011. szeptember 27.)
- SISKÁ G., Szent László korának politikai viszonyai a római egyházhoz fűződő kettős kapcsolatára. in: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, 10. (1998) 3–4. sz. 5–23.
- SOLYMOSI L., *Oklevéltan.* 153-169. o., in: (szerk.) BERTÉNYI I., *A történelem segédtudományai.*, Osiris Kiadó, Budapest, 2001.
- STANISŁAW S., *Az esztergomi érsek és a krakkói püspök vitája a 14. sz. első felében.*, in: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, 6. (1994) 1-2. sz. 51-55. o.
- SZENTPÉTERY I., *Az árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke.*, Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1923.
- SZUROMI SZ. A., *Egyházi Intézménytörténet.*, (Bibliotheca Instituti Postgradualis Iuris Canonici Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nominatae I./5) Szent István Társulat, Budapest, 2003.
- SZUROMI SZ. A., *A IV. Lateráni Zsinat (1215) határozatainak jelentősége.*, in: SZUROMI SZ. A., *Fejezetek az egyházi jogalkotás történetéből - források és intézmények* -, (Bibliotheca Instituti Postgradualis Iuris Canonici Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nominatae III/15), Szent István Társulat, Budapest, 2011. 132-149. o.

- SZUROMI SZ. A., *A káptalan sajátos kötelességei és jogai.*, in: Teológia, XLIV. évfolyam/2010. 1-2. 138-145. o.
- SZUROMI SZ. A., *A középkori egyetemek létrejöttének és az egyetemi oktatás megszületésének sajátosságai.*, in: KÖRMENDY K., *Studentes extra regnum 1183-1543.*, (Bibliotheca Instituti Postgradualis Iuris Canonici Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nominatae III./9) Szent István Társulat, Budapest, 2007. 41-55. o.
- SZUROMI SZ. A., *Az egyházi források feldolgozásának szempontjai.*, in: Kánonjog 2006., 7. évf. 49-79. o.
- SZUROMI SZ. A., *Az érett középkor egyházi bíráskodása.*, in: SZUROMI SZ. A., *Fejezetek az egyházi jogalkotás történetéből - források és intézmények -*, (Bibliotheca Instituti Postgradualis Iuris Canonici Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nominatae III/15), Szent István Társulat, Budapest, 2011. 151-162. o.
- SZUROMI SZ. A., *Esztergomi zsinatok és kánonjogi gyűjtemények a XII. századi Magyarországon.*, http://www.jak.ppke.hu/hir/ias/200612sz/2006_1-2_2acta19.pdf (2011. szept. 23.)
- SZUROMI SZ. A., *Medieval Canon Law Collections and European ius commune* (Bibliotheca Instituti Postgradualis Iuris Canonici Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nominatae III/8), Szent István Társulat, Budapest 2006.
- SZUROMI SZ. A., *Tanulmányok a magyarországi egyházjog középkori történetéből.*, (Bibliotheca Instituti Postgradualis Iuris Canonici Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nominatae III./3.), Szent István Társulat, Budapest, 2002.
- SZUROMI SZ. A., *Törekvések a régi egyházi kánonok összegyűjtésére, mint a középkor egyetemes kánonjog-gyűjtemények sajátossága (8-12. század).*, (Bibliotheca Instituti Postgradualis Iuris Canonici Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nominatae III./11.), Szent István Társulat, Budapest, 2009.
- SZUROMI SZ. A., *Zsinati fegyelem és pápai kapcsolatok Magyarországon.*, in: Vigília, 67. évfolyam 2002. július
- (szerk.) TAKÁCS IMRE., *Mons Sacer 996-1996 Pannonhalma 1000 éve. I.*, Pannonhalma, 1996.
- (szerk.) TAKÁCS IMRE., *Mons Sacer 996-1996 Pannonhalma 1000 éve. III.*, Pannonhalma, 1996.
- VAJDA T., *A Német Lovagrend szentföldi és erdélyi szereplése.*, <http://szepi.hu/~juszti/sik/KIADVANY/kolf3/lovag1.html> (2011. szept. 25.)